

SIGNIFICANT OTHERS

Trauma, een gewilde ziekte?

In gesprek met Jolande Withuis

Bas van Stokkom



Jolande Withuis. Foto: Keke Keukelaar

In dit nummer mogen de reflecties van Jolande Withuis (1949) over de hedendaagse slachtoffercultuur niet ontbreken. Haar boek *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (2002) bevat veel interessante inzichten die ook nu, twintig jaar later, tot de sociologische verbeelding spreken. Misschien kunnen we al over een victimologische klassieker spreken. Het boek biedt een analyse van naoorlogse culturele ontwikkelingen waaronder de moeizame verwerking van het oorlogsverleden, inclusief het stilzwijgen over en ontkennen van dat verleden, en later de duiding van slachtofferleed in termen van trauma. Vanaf de jaren zestig kregen bevrijding en vrouwenemancipatie vleugels en werd onder meer de benoeming van thuisgeweld mogelijk. In plaats van zwijgen werd nu spreken goud. Maar dat culmineerde ook in een over-assertieve praatcultuur en de omarming van trauma als een 'gewilde ziekte'. We neigen ertoe op alle tegenslag het etiket trauma te plakken, inclusief de knieblessure van een voetballer.

Die culturele wending kwam in Nederland veel markanter tot uitdrukking dan in andere Europese landen zoals België en Duitsland. Dat is een van de conclusies van het boek *The Politics of War Trauma* (2010), een internationaal-vergelijkend onderzoek dat Withuis samen met Annet Mooij redigeerde.

Terwijl sommigen de toegenomen aandacht voor het slachtoffer duiden als een verbreiding van een traumaregime – zie het proefschrift van Frank Hermans (2010) – is Jolande Withuis kritischer. Slachtofferschap is een vaste identiteit geworden waarbij erkenning voor het slachtoffer als een opstapje voor status geldt. Veel slachtoffergroepen doen moeite een hogere plek in de leedhiërarchie te bemachtigen. Withuis wijst ook op de onvermijdelijke inschakeling van traumatologen na een schietpartij, ongeluk of een ander drama, waarbij ze fijntjes opmerkt dat juist de opmars van deze trauma-industrie inzicht in traumatisering heeft geschaad.

Natuurlijk, soortgelijke kritieken zijn ook door andere intellectuelen verwoord. Te noemen zijn Robert Hughes (klaagcultuur), Frank Furedi (therapiecultuur) en Ian Buruma ('de olympische spelen van het lijden'). Maar vergeleken met deze populaire publicaties is *Erkenning* zorgvuldig uitgewerkt en goed gedocumenteerd, met meer oog voor langetermijnontwikkelingen.

Na haar studies over oorlogsslachtoffers, traumacultuur en herdenkingspolitiek richtte Withuis zich op het schrijven van biografieën. Zij bleef daarbij overigens trouw aan haar eerdere werkwijze: aan de hand van concrete personen en hun ervaringen een cultuursociologische schets bieden van maatschappelijke veranderingen en conflicten. Zo verscheen in 2016 een biografie van koningin Juliana en in 2021 een levensgeschiedenis van schilderes Jeanne Oosting. Ook schreef ze *Raadsvader*, een boek over haar vader die journalist en chef was bij *De Waarheid*. Withuis heeft veel prijzen voor haar werk ontvangen. In 2018 sprak zij de 47ste Huizingalezing uit, getiteld *Leve het Leven. Over vrijheid en de biografie*, een vertoog over de blijdschap dat de onderzoeker volwaardig aandacht kan geven aan het leven van de hoofdpersoon.

Jolande Withuis doceerde vrouwenstudies en was werkzaam bij het NIOD, dat tussen Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies heet. Tussen haar wetenschappelijke werkzaamheden door zocht ze vaak het publieke debat op en schreef ze columns voor onder meer *Opzij*. Ze schuwde daarbij niet controversiële bevindingen in de schijnwerpers te plaatsen. Zo onthulde ze in haar proefschrift

(1990) dat vrouwen in het concentratiekamp Ravensbrück waren verkracht door de bevrijders, soldaten van het Rode Leger.

Zowel qua stijl als kennisinteresse is Withuis' werk verwant met het oeuvre van Abram de Swaan. Beiden combineren historische sociologie met psychiatrie, sympathiseren met feminisme, hechten aan woordkunst en vinden schrijven een roeping. Zij het dat de laatste meer werk heeft gemaakt van theorievorming. Withuis' cultuurhistorische benadering staat – net als die van De Swaan – ver af van de empirisch-analytische 'kwantitatieve' onderzoekstraditie die vanaf de jaren zeventig dominant is geworden in de sociale wetenschappen. Niet verwonderlijk dat zij daarom op afstand is gebleven van veel hedendaags victimologisch onderzoek.

Ik zoek Jolande in september 2021 op in haar woning midden in het knusse, oude centrum van Zutphen. De keukentafel vormt de ambiance voor een geanimeerd gesprek.

Je hebt een literaire stijl, je gaat voortdurend in op morele keuzes en drijfveren. Je schroomt daarbij niet om stelling te nemen.

Klopt. Dat roept vaak tegengeluiden op. Wat het Juliana-boek betreft werd me verweten dat ik te feministisch ben. Niettemin, ik hecht aan empirie, maar dan historisch-empirisch. Daarom is zorgvuldig en precies schrijven zo van belang, zeker als er geen cijfers voorhanden zijn. Maar ook onderzoeksbevindingen roepen vaak weerstand op. Zo komt het succes van het concept trauma eruit voort dat slachtoffers zich erin konden vinden als patiënt. Daarin kon men elkaar herkennen. Dat die traumacultuur overheersend werd, dat iedereen iets met nazorg moest, en dat ook geld ging opleveren, ja dergelijke uitspraken vielen niet in goede aarde. Maar met mogelijke reacties op die bevindingen was ik niet bezig.

In mijn proefschrift deed ik de onthulling dat de Russen bij de bevrijding van concentratiekamp Ravensbrück gevangenen hebben verkracht. Dat werd een enorme rel, want dat was door de CPN [Communistische Partij Nederland, BvS] en topvrouwen binnen de CPN onder tafel geveegd. De vrouwen die het aan de kaak stelden, werden monddood gemaakt met redeneringen als 'dit speelt fascisten in de kaart' en 'dit besmeurt het antifascistisch verzet', en ik kreeg na mijn proefschrift emmers modder over me heen. Dus ik heb altijd stelling genomen, niet zozeer om mezelf te positioneren maar om de resultaten van onderzoek te belichten.

Over herdenken heb ik ook wel eens gezegd 'als je alles en iedereen herdenkt, herdenk je niks'. Je kunt niet ook NSB'ers en SS'ers gaan herdenken, dan gooi je alles op een grote pijnbrij. Een herdenkingshutspot. Ja, dat is stelling nemen, maar wel omdat ik die zaken netjes had uitgezocht. Hoe is dat nu gegaan, waarom werd de oorlog niet gezamenlijk herdacht, wie herdacht wel, wat waren de leuzen? Binnen het verzet had je de communisten die niet mee mochten doen. Niet omdat ik dol ben op communisten, maar het maakt 'het verzet' wel een beetje een loze kreet. Het komt wel door mijn communistische achtergrond en me daarvan los te maken, dat ik een behoefte heb om pijnpunten te benoemen. Dit klopt niet en dat is heel naar, maar we kunnen niet doen alsof we allemaal één zijn, alsof iedereen solidair is. Je hebt niet één groep slachtoffers en sommigen kunnen zelf ook rotzakken zijn. Weet je, er is me gezegd 'je hebt er gretigheid in', en dat wil ik best geloven, maar

het komt voort uit onderzoek. En uit het feit dat ik lang in een linkse beweging heb gezeten waarin je juist niet alles mocht zeggen omdat je dan de zaak verzwakte. Een heftig streven uit te zoeken hoe het zit en niet aarzelen dat te zeggen, ja dat heb ik wel. Dat roept natuurlijk veel boosheid op en niet iedereen vindt je fantastisch. Ik heb natuurlijk ook ondervonden dat dat problemen oplevert met je baan. Bij het NIOD zei men soms, moet dat nou? Hoewel ik daar een grote vrijheid heb gehad. Voormalig directeur Hans Blom opteerde voor vrijheid van medewerkers. In wezen ben ik ook sterk voorstander van een soort wetenschap die niet activistisch is.

In 2013 schreef je een stuk in de Volkskrant getiteld 'Goed en fout bestaan wel degelijk'. Goed en fout hebben betrekking op al dan niet verantwoordelijkheid willen nemen. Geldt zo iets ook voor de wetenschap?

Ja, dat had betrekking op de herdenkingshutspot en het relativiseren dat er zo iets als fout bestaat en dat iedereen een beetje grijs was in de Tweede Wereldoorlog. Daar heb ik grote bezwaren tegen. Niet om kinderen verantwoordelijk te houden voor het gedrag van hun ouders, maar er waren domweg veel mensen fout in de oorlog. Nu kun je met Blom zeggen dat dat geen handige analytische categorie is en dat je moet kijken wat iedereen deed, maar de suggestie is dat het toeval was dat je in het verzet of bij de SS terecht kwam. Ik heb ook moeite met de stelling 'in ons allemaal zit kwaad'. Dan denk ik, hallo we hebben geen erfzonde. Niemand is volmaakt, helemaal mee eens, maar dat wil niet zeggen dat in ieder van ons een kleine nazi huist. Of dat iedereen in bepaalde omstandigheden mensen gaat vergassen, dat is simpelweg niet waar.

Criminoloog Willem Nagel sprak in dat verband over 'een verkeerd ventje in de mens, een oude Adam, een rotzakje en fascist avant la lettre'.

Ik ken het werk van Nagel niet zo goed. Tja, ik vind dat moralistische uitspraken. Abram de Swaan heeft geprobeerd uit te zoeken onder welke omstandigheden mensen ertoe neigen goed of kwaad te doen, bijvoorbeeld onderduikers die verkracht werden. Goed en kwaad kunnen heel goed naast elkaar bestaan. Sommige verzetsmensen hadden verschrikkelijke standpunten. Dat moet je dus uitzoeken en dat is heel wat anders dan zo iets moralistisch als 'in iedereen schuilt een fascist'. Ik ben überhaupt niet van 'het kwaad' als karaktertrek maar als het om herdenken gaat, mag je gerust rekening houden met goed en fout. Dat vergoelijken en 'het moet maar eens voorbij zijn', daar kan ik niks mee.

De laatste jaren lijkt het verwerken van het gewelddadige verleden in Nederlands-Indië serieuze vormen aan te nemen. Hoe sta je daar in?

Ik ben communistisch opgevoed, dus ik heb nooit iets anders gehoord dan dat Nederlanders oorlogsmisdaden begingen in Indië. Het was natuurlijk een verkeerde oorlog en de Nederlandse Staat was fout. De veteranen hebben die visie heel lang weten tegen te houden, ook met een beroep op hun trauma's en het idee dat het allemaal voor niks was geweest. Er zijn daar verschrikkelijke dingen gebeurd, dat is heel vaak gezegd. Maar Lou de Jong en Joop Hueting hadden met enorme weer-

stand te maken. Dat het zo lang heeft geduurd komt volgens mij door de ingewikkelde constellatie, een kluwen van factoren. Niet alleen lopen de veteranen daar doorheen, maar ook de Molukkers die als slachtoffergroep gelden, hoewel ze vanuit bevrijdingsoogpunt aan de verkeerde kant stonden. Er zijn ook verschrikkelijke dingen gebeurd tegen de Nederlanders tijdens de Bersiap-periode, na de capitulatie van de Japanners. En steeds de eis dat al die slachtoffergroepen niet gekwetst mogen worden! Ingewikkeld allemaal. Maar zoals gezegd, ik ben er tegenstander van dat alle getraumatiseerden één zijn. Dat idee is geen oplossing voor het feit dat mensen een oorlog zijn ingestuurd. Dat roept de vraag op om wiens verwerking het nu eigenlijk gaat. Ik ben er overigens wel van overtuigd dat publieke verwerking nodig is. Er moet worden vastgesteld wat er is gebeurd en dat dat niet had mogen gebeuren.

Het ligt overigens niet aan een soort labbekakkerigheid of calvinisme dat er na de oorlog niet meteen over leed werd gepraat. Dat komt eerder omdat verklaringen van de oorlog radicaal tegenover elkaar stonden. Je kunt niet zeggen dat het verzet heel zinvol is geweest en tegelijk zeggen dat er zoveel joden uit Nederland zijn weggehaald. Er zijn strijdige vormen van leed. Dat is een van de redenen waarom herdenking in de eerste jaren na de oorlog zo moeilijk van de grond kwam.

In Erkenning spreek je over de banalisering van trauma. Wat bedoel je daarmee?

Ik kan me een *Nieuwsuur*-uitzending herinneren waarin uiteengezet werd dat een hele straat de postcodeloterij had gewonnen, op één mevrouw na. Die was door die ongelijkheid getraumatiseerd. Wat is dan de vooruitgang of beschaving? Dat leidt tot mensen die geen tegenslag dulden en eisen dat er ogenblikkelijk iets aan wordt gedaan. Dat kun je eerder ziekelijke jaloezie noemen. In ieder geval een ontkenning van hoe ernstig een trauma is waarmee echte slachtoffers daadwerkelijk te maken hebben.

De eerste generatie oorlogsslachtoffers beet helemaal niet van zich af. Het concentratiekampsyndroom zoals dat destijds heette, ging vergezeld met het onuitsprekelijke van het lijden. Dat is heel wat anders dan wat je na de uitvinding van PTSS ziet, namelijk dat benadeelden zichzelf snel getraumatiseerd noemen. Er wordt uitsluitend naar de externe stressor gekeken en nooit naar de persoon wie je was en naar de omstandigheden. Het besef dat sommige mensen kwetsbaarder zijn dan anderen is overboord gegooid omdat dat als beledigend werd gezien. 'Het ligt niet aan mij, maar aan wat mij is overkomen'. Voor de eerste generatie slachtoffers was een psychische aandoening vreselijk en moeilijk te erkennen, want dat maakte deel uit van de persoonlijkheid. Nederland was nog niet door-gepsychiatriseerd. Zeggen 'dat komt door de oorlog' bood later pas uitkomst. Dan ben je niet gek en wordt het acceptabel dat je iets psychisch hebt.

Wat bedoel je met de opmerking dat het prettig is je te wentelen in een slachtofferrol?

Het erkennen van slachtofferschap heb ik altijd belangrijk gevonden. Die erkenning hoort een stap te zijn naar bevrijding van slachtofferschap, bijvoorbeeld door therapie. Maar wat je nu ziet, is dat slachtofferschap vaak een soort identiteit wordt, en een recht. Mensen medisch afkeuren en een levenslange uitkering geven.

Dat bepaalt je identiteit: 'Wat ben ik? Ik ben oorlogsslachtoffer!'. Bevrijding en het heft in eigen hand nemen, spelen dan geen rol meer. Dat bedoel ik met prettig. Natuurlijk is het niet prettig nachtmerries te hebben, maar er is een verschil tussen denken 'hoe kom ik hier vanaf' en je erbij neerleggen dat je de rest van je leven slachtoffer bent.

Sommigen menen dat oorlogstrauma's nooit zullen eindigen.

Niet alle generaties zullen aan het leed blijven vasthouden dat voorouders is aangedaan. De eerste naoorlogse generatie was overwegend getekend door de oorlog, maar dat is wat anders dan getraumatiseerd. Kinderen van getraumatiseerde ouders hebben heel veel last gehad, zeker als dat geheim werd gehouden. Maar de huidige generatie? Hoe erg is het dat je overgrootmoeder in een Jappenkamp heeft gezeten? Dat zal je dwars zitten, maar van traumatisering is geen sprake. Het is verleidelijk om jouw problemen te verbinden aan een grote historische gebeurtenis. Dan worden die hoger ingeschaald qua ondervonden leed. Je moet alert zijn voor dat mechanisme en je mag dat ook benoemen.

Je merkt in Erkenning op dat in het oorlogsslachtoffercircuit makkelijk bedrog kan plaatsvinden. Denk aan de zaak Wilkomirski, hoegbeeld van Child Survivors. Hij wendde in zijn memoires voor dat hij in een concentratiekamp had gezeten.

Ja, in bepaalde sociale bewegingen sluipt dat erin. Vooral vanuit het verlangen aansluiting te vinden bij een bepaald soort slachtofferschap waarbij het persoonlijke leed een duidelijke plaats krijgt. Wilkomirski is ongetwijfeld een heel zielig geval. Iemand die als kind vermorzeld is. Zijn ellende wordt in één klap zinvol als hij in een kamp heeft gezeten. Een eervolle verklaring die veel meegevoel en respect oplevert. Bedrog kan dus heel aantrekkelijk zijn.

Dat zie je nu in de discussie rondom slavernij terug. Denk bijvoorbeeld aan de promiscuïteit van Surinaamse vaders in de Bijlmer, het hebben van veel kinderen bij uiteenlopende vrouwen en het in de steek laten van die vrouwen. Zelfs dat wordt vanuit slavernij verklaard, via vele generaties overgeërfde traumatisering. Alsof je een soort 'erfelijke zwakheid van geest' kunt hebben. Als dat door slavernij komt, is het niet meer schaamtevol en is het de schuld van iemand anders. Jij bent het slachtoffer terwijl je je in feite hebt misdragen. Dus het gaat om sociale bewegingen rondom een bepaald soort leed, dat als excuus kan fungeren voor misstanden, of voor een ongelukkig bestaan. Er zijn altijd mensen die dat fijn vinden. Die zich daaraan vastklampen en voor wie dat een oplossing zou bieden. Daar moeten we ook alert op zijn.

Wat is er veranderd sinds de publicatie van Erkenning, nu twintig jaar later?

Ik heb dat boek eigenlijk te vroeg geschreven. Toen was het duidelijk tegen het verkeerde been, maar nu is iedereen het er wel over eens dat jezelf profileren als slachtoffer uit de hand is gelopen. Zelfs slachtofferhulp stelt dat vast. Ook de banalisering van kennis, bijvoorbeeld dat je altijd nazorg nodig hebt. Wanneer je iets ergs meemaakt dat je dan beslist een trauma moet hebben. Dat zijn common sense-waarheden geworden.

Na het ongeluk met een Turks vliegtuig werd omwonenden van Schiphol slachtofferhulp opgedrongen waaraan zij geen enkele behoefte hadden. Dat is standaard geworden. Ik weet nog dat op mijn lagere school een broertje van een kind uit mijn klas in de gracht was gedonderd en verdronk, daar gebeurde verder niks mee. Dat is niet zoals zou moeten maar ik ben er ook niet voor dat de hele school in de rouw moet, dat kinderen elkaar omhelzen en dat er voor iedereen opvang is. Terwijl ze het kind in kwestie nauwelijks kenden. Dat vind ik tekenen van een zieke maatschappij, van alles een drama maken. Waar kun je nog tegen? Het is erg genoeg dat er echte drama's zijn, maar als alles zo theateraal wordt geregisseerd, tja.

Laatst opende het *Journal* met 'nog nooit is de jeugd in Nederland zo ongelukkig geweest'. Je hoeft maar even je gezond verstand te gebruiken om te weten dat het een onzinnige uitspraak is. Dat vind ik slachtofferisme. Zo onhistorisch en niet beseffen dat er veel generaties zijn opgegroeid bij wie ongelukkig zijn helemaal geen categorie in hun denken was.

Deze ontwikkelingen zou je ook binnen de civilisatietheorie kunnen plaatsen. Is er sprake van uitdijende kringen van identificaties, zoals binnen die theorie wel werd gezegd, bijvoorbeeld door Frank Hermans in zijn proefschrift over de opkomst van het traumaregime?

Ik vind het heel ingewikkeld om de hedendaagse traumacultuur te verbinden met de civilisatietheorie van de Amsterdamse School. Ik kan niet zo veel met die theorie. Ik ben heel anders geschoold, onder meer psychoanalytisch, en ik ben een beetje huiverig om maatschappelijke ontwikkelingen te relateren aan theorie. Het levert geen mooie boeken op en je krijgt snel interne debatten in een kleine intellectuele kring. Maar toegegeven, ik ben natuurlijk wel van die School als het gaat om de wording van de samenleving, om een historiserend perspectief. Maar de veronderstelling van uitdijende kringen vind ik problematisch. Je identificeren met vreemdelingen, maar bijvoorbeeld weer niet met vrouwen die thuis opgesloten zitten. Ik kan niet zoveel met die theorie, en ik heb er eigenlijk een hekel aan.

Ik schrijf tegenwoordig niet voor niets biografieën om aan de hand van één persoon na te gaan hoe verschillende wordingen zich verhouden. Bijvoorbeeld, mijn recente biografie over schilderes Jeanne Oosting gaat over het conflict met haar familie, de ontworsteling aan dat rijke milieu, en haar leven in het Parijse milieu. Ik probeer het kleine met het grote te verbinden, intieme betrekkingen met de omringende wereld. Ik probeer haar leven op verschillende niveaus te analyseren, de opvattingen over sekse, standverschillen, et cetera. Dat is hoe ik tegenwoordig sociologie bedrijf. Het gaat dus niet om een reductie tot de persoon in kwestie. In mijn boek over Juliana is van belang hoe de hele samenleving democratiseert en hoe de emotie is geëmancipeerd. Tijdens nieuwjaarsrecepties raakte Wilhelmina niemand aan. Zij kon incognito op vakantie, niemand die haar herkende. Voor Juliana, zeker op latere leeftijd, golden al hele andere manieren van publieke omgang.

Is de biografie een onderschatte onderzoeksmethode?

Ik denk dat de biografie momenteel juist heel populair is, mede omdat we minder in termen van klassen en zuilen denken. Er zijn natuurlijk heel slechte en weinig

wetenschappelijke biografieën waarin maar wat wordt gekletst. En er zijn hagiografieën, vaak geschreven door partij- of geloofsgenoten. Daar zijn we gelukkig wel van af. Het gaat er helemaal niet om hoe fantastisch de man was omdat ie gereformeerd was of bijdroeg aan de arbeidersbeweging. Ik vind trouwens dat je geen biografie moet schrijven over iemand die nog leeft. Een biografie geeft van bovenaf een visie op het leven van een persoon als geheel. Dat kan niet wanneer je die persoon interviewt en vraagt wat hij of zij van iets vindt. In mijn Huizingalezing *Leve het leven* heb ik uiteengezet dat de biografie het resultaat is van maatschappelijke individualisering. Ik plaats dat tegenover het huidige identiteitsdenken want dat beziet mensen in vaste sociologische categorieën. Je bent vrouw, lesbisch, lagere klasse. En dat ben je. In een biografie ga je ervan uit dat mensen veranderen, bijvoorbeeld zich bevrijden van een klasse of geloof. Dan kijk je vervolgens natuurlijk wel of dat is gelukt. Het idee dat je identiteit in een aantal categorieën vastligt, is in feite een stap terug. Het individu is geen representant van een sociologische categorie, dat is een miskennis van het interessante van individuen. Je bent veel meer dan een sekse of een nationaliteit. De biografie is dus een beetje het afbreken van de sociologie. Tegelijkertijd krijg ik wel eens het compliment dat mijn biografieën sociologie in optima forma zijn. Dat vind ik wel leuk omdat ik me toch ook socioloog blijf voelen die naar het maatschappelijk krachtenveld kijkt. Als empiricus zal ik nooit iets lukraak psychisch beweren, een oedipuscomplex tevoorschijn halen of soortgelijke verschrikkingen. En ik vind dat je materiaal moet hebben. Je mag wel conclusies trekken, maar dan wel aangeven op basis van welke gegevens. Dus ja, ik ben wel een echte socioloog, zij het historisch geïnformeerd. Dus alsjeblieft geen van historie verstoken sociaalpsychologische meetinkjes en onzinnigjes over ongelukkige jongeren.

Je zegt in je Huizingalezing dat je onverbiddeijk naar de waarheid moet zoeken.

Ja, ik ben erg van waarheid. Niet 'de' waarheid maar de feiten. Sommige dingen zijn gebeurd, andere niet, hoewel ieder mens die feiten anders beleeft. Er zijn uiteenlopende perspectieven en interpretaties mogelijk. Maar over het feit dat iemand is doodgeschoten valt niet te twisten. Ik ben heel erg tegen het postmoderne gedoe dat iedereen zijn eigen waarheid kan hebben. Dat eindigt in het recht van de grootste bek. Als je de feiten loslaat dan resteert alleen de macht.

Impliceert die onverbiddeijkheid dat je ook nare dingen mag zeggen over de hoofdperson van een biografie?

Dat vind ik wel ja. Ik ben niet van de afrekening of de ontmaskering. Dat is natuurlijk ieders goed recht maar ik zou het niet kunnen. Overigens ben ik ook niet van het identificeren. Dat zou trouwens behoorlijk vals zijn want wat is bijvoorbeeld empathie met een oorlogsslachtoffer waard? Het zou volslagen onzin zijn te denken dat je je een concentratiekamp kunt voorstellen. Je kunt niet voorwenden dat je snapt hoe dat was. Maar het schetsen van een negatief beeld zou ik niet kunnen opbrengen. Juliana bijvoorbeeld is geen heldin voor mij maar ik ging haar wel interessant vinden. Ik kon me niet identificeren met haar maar vroeg me wel af voor welke opgaven zij stond en hoe zij zich daar doorheen heeft geslagen. Bij de Greet

Hofmans-affaire is ze staatsrechtelijk helemaal de bocht uitgevlogen en dat heb ik ook opgeschreven. Ik heb toen ook overwogen de theorie van groepspsychose te benutten. Een *folie à deux* is daarvan een voorbeeld, maar je ziet wel vaker dat groepsleden de Messias zien terugkomen. Maar ik heb daarvan afgezien. Ik kende haar niet persoonlijk, had geen medisch dossier tot mijn beschikking. Dan kan ik haar niet van gekte beschuldigen. Maar toch was het een hele stap te zeggen dat ze zich liet meeslepen in iets heel engs, namelijk dat zij de door God gezonden koningin was die boven het parlement stond. Nee, velen vonden dat ik loyaal moest zijn en niet de suggestie moest wekken partij te kiezen voor prins Bernard. Merkwaardig, want Bernard lag juist aan de basis van al die ellende. Dat had overigens weer weinig te maken met het feit dat Bernard aan de jonge vrouwen zat. Dat is puur sensatie. Kortom, geen *debunking* of aan de kaak stellen, laten zien hoe idioot Juliana was, maar je onderwerp een faire kans geven. Nee, afrekenen heb ik nooit gedaan, hoogstens een keer een lelijk krantenstuk geschreven over CPN-lijsttrekker Ina Brouwer en haar 'stalinistische geweten'. Weinig wetenschappelijk, maar geschreven door een heel boze maar goed geïnformeerde burgeres.

Hoe moet de wetenschapper met egodocumenten, van memoires tot romans, omgaan? Zijn die wel betrouwbaar?

Ik ben een wetenschapper die alle materiaal gebruikt, maar dan wel kritisch. In het boek over Oosting heb ik haar memoires benut, maar ik heb goddank ook brieven gevonden die over dezelfde periode gingen. Iemand die op zijn tachtigste memoires schrijft, heeft natuurlijk een bepaalde interpretatie gemaakt met vergoelijkingen en overdrijvingen. Overigens vormen brieven ook weer een precare bron. In welke emotionele stemming verkeerde de auteur? Elke bron moet je wegen en zo mogelijk met andere bronnen vergelijken. Egodocumenten – en *oral history* – zijn dus buitengewoon ingewikkeld, maar tegelijk fantastisch want zonder die bronnen kom je nooit naar binnen en houd je biografieën met jaartallen over: toen gebeurde dit, toen dat.

In Erkenning heb je een indringend hoofdstuk gewijd aan de afscheidsbrieven van communisten en gereformeerde Puttenaren. Zij wisten dat ze doodgeschoten zouden worden.

De afscheidsbrieven van communisten zijn documenten van mensen die zich een bepaald levensideaal hadden gesteld. De gereformeerden probeerden vast te houden aan het geloof dat God troost biedt en dat na hun dood de weg naar God open ligt. Wat is de betekenis van die brieven? Wat is hier bedoeld om nabestaanden te troosten? Waaraan wordt kracht ontleend? Wat kan worden uitgelegd als 'je partij niet afvallen'? Dus altijd goed afwegen. Voor wie zijn welke woorden bedoeld? In wat voor denksysteem zitten deze ter dood veroordeelden? Sommige historici neigen ertoe die bronnen klakkeloos over te nemen. Dat kan dus niet.

Wat de verkrachtingen door communisten betreft, ik heb dat in mijn proefschrift heel voorzichtig opgeschreven. Omdat iedereen daarover een ander verhaal had. Sommigen hadden indertijd gezwegen omdat het Koude Oorlog was en je de anti-communisten niet in de kaart wilde spelen. Anderen zeiden dat ze feest hadden met de Russen, allemaal bevrijd. Ik moest heel goed afwegen wat wel of niet klopt.

Wat een slachtoffer zegt, is niet heiliger dan wat een dader zegt. Dat betekent dat je maar met grote moeite een conclusie kunt trekken. Overigens, die conclusie vond men destijds schokkend. Met de kennis van nu, want er is sedertdien veel naar boven gekomen, zou ik het harder opschrijven.

Wat is – sociologisch gezien – de balans van ruim vijftig jaar individualisering en de emancipatie van de emotie?

Ik heb dat lange tijd heel positief uitgelegd. Maar er wordt veel onzin beweerd. Neem bijvoorbeeld de campagne om het zogenaamde taboe op depressie te doorbreken. Veel BN'ers doen dagelijks uit de doeken hoe depressief ze wel niet zijn. Dat geëtaleerde psychische leed wordt een grote brei, terwijl depressie iets heel ernstigs is. Begrijpen we dat nog wel, als alles depressie wordt genoemd? Weer niet mogen loungen vanwege de lockdown. Een koor van puberpsychologen beweert hoe schadelijk het is als je een maand niet hebt kunnen chillen. Praat dat mensen niet aan! Ja, die emancipatie van het gevoelsleven is prachtig, maar er blijft iets als zelfbeheersing. Dat geluid lijkt te verdwijnen. Het komt er niet op aan je maar uit te leven. Vrijheid kan alleen maar gedijen als het gepaard gaat met verantwoordelijkheid. Je hoeft de ander geen klap te geven in het kader van de emancipatie van de emotie. Er is meer precisie en gepastheid vereist, maar ja, nu word ik een oude zeur die zich zorgen maakt dat de mensen er maar op los leven. Dat neemt niet weg dat mensen assertief zijn, ook ouders die het opnemen voor hun kind dat op school geschorst wordt. Onderwijzers worden helemaal fijngemalen door ouders die met een grote bek roepen dat het niet kan. Die hadden hun kind juist duidelijk moeten maken dat die schorsing terecht is. Hoe denk je je gedrag te verbeteren? Ga je excuses aanbieden. Ik ben helemaal geen reactionair maar vrijheid zonder zelfbeheersing is een aanfluiting.

Is de emancipatie van de emotie ook kenmerkend voor de politiek geworden?

De emancipatie van de emotie deed opzichtig zijn intrede in de Nederlandse politiek bij de voorgenomen vrijlating van de Drie van Breda – de oorlogsmisdadigers die een levenslange gevangenisstraf uitzaten. Er kwam toen voor het eerst veel protest van oorlogsgetroffenen. Tijdens een hoorzitting in de Tweede Kamer werd luidruchtig schande geroepen en huilend gewezen op de nachtmerries van de slachtoffers. Minister Van Agt heeft toen het onderspit gedolven. Dat was een soort waterscheiding. Sindsdien staat de politiek in het teken van kwetsen en aangedaan leed.

In de politiek zie je tekenen van een onvoorwaardelijk opkomen voor slachtoffers. Je kunt slachtoffers niet afvallen. Zij hebben immers levenslang. Heb je de indruk dat slachtoffers gebruikt worden om hardere maatregelen of een hogere straf te eisen, zoals in de populistische retoriek vaak het geval is?

Ik zie dat wat breder. Je mag ook niks zeggen over Black Lives Matter of de islam, want dan kwets je slachtoffers. Ook dan wordt het slachtofferschap uitvergroott. Dat je iemand kunt kwetsen vind ik geen reden om iets niet te zeggen of te doen. Je kunt door van alles gekwetst zijn, laten we daar niet aan beginnen. Maar slacht-

offers gebruiken voor hogere straffen, ik weet het niet. Heel lang is de sympathie van criminologen en strafrechtsgeleerden uitgegaan naar daders. Misschien is de roep om hardere straffen juist opgekomen door het niet bestraffen van veel misdadigers. Het voor de tiende keer vrijlaten van een draaideurcrimineel waarvan de winkelier weet dat hij over een kwartier weer voor de deur staat. Misschien hebben we het populisme daar wel aan te danken. We zijn niet voor niets teruggekomen op het milde strafklimaat van weleer. Het is een andere tijd, met harde criminaliteit. Bovendien, de progressieve beweging heeft het er in veel opzichten zelf naar gemaakt. Zeker als het om bijvoorbeeld Marokkaanse diefjes gaat en bij kritiek daarop meteen de term racisme valt.

Populisten hebben geijverd voor een onbeperkt spreekrecht voor slachtoffers. Socioloog Henri Beunders heeft in het boek Hoeveel recht heeft de emotie? gewezen op de dubbelzinnigheden, illusies en risico's daarvan. Zo geloven veel populistten dat flinke straffen bijdragen aan 'closure', zodat het slachtoffer de zaak achter zich kan laten.

Ik heb dat debat niet goed gevolgd en dit is ook niet mijn onderwerp. Ik ben wel voor stevige straffen, maar ik geloof niet dat het opleggen van een zware straf bijdraagt aan de mentale afsluiting van een negatieve gebeurtenis. Wat ik onbevredigend vind, is dat er veel zaken zijn waar de feiten niet zijn vast te stellen. Bij seksueel geweld is dat zeer problematisch. Daar is het rechtssysteem helemaal niet op berekend en op toegesneden. Ook vrijspraak na procedurefouten is een slag in het gezicht van het slachtoffer.

Ten slotte enkele clichévragen. Welk boek vind je het meest geslaagd en welk boek heb je met het meeste plezier geschreven?

Moeilijk. *Erkenning* biedt een panoramisch overzicht van mijn onderzoeken naar de culturele aspecten van oorlogstrauma's en herdenkingspolitiek. Maar de biografieën zijn toch aardiger om te doen. Wat leuk is, is de onderdompeling, een reis naar een vreemde wereld. Wat *Juliana* betreft, de hofcultuur. Dat boek vind ik sowieso een prestatie, omdat het een onderwerp betreft waar ik weinig affiniteit mee heb. Misschien springt het boek over Pim Boellaard eruit, een studie van een militaire en mannelijke wereld, en tegelijk een deftige wereld. Maar ook het boek over Jeanne Oosting, de wereld van de landadel rondom 1900. En de vraag hoe zij zich daartegen afzet en hoe zij zich daaraan heeft kunnen ontworstelen. Mijn kennis van slachtofferschap en erkenning helpt daarbij: hoe ga je met tegenslag om en hoe kun je ontsnappen aan een knellend milieu? Ik zit dus steeds bij concrete mensen en dat is ook de reden dat academische debatten over civilisatietheorie en victimologie goeddeels aan me voorbij zijn gegaan.

Literatuur

Beunders, H. (2018). *Hoeveel recht heeft de emotie? Over straffen in de slachtoffercultuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Hermans, F. (2010), *Trauma en beschaving. Een historisch-sociologisch onderzoek naar de opkomst en verbreiding van de zorg voor slachtoffers van schokkende gebeurtenissen* (diss.). Amsterdam: Boom uitgevers.
- Withuis, J. (1990). *Opoffering en heroïek. De mentale wereld van een communistische vrouwenorganisatie in naoorlogs Nederland, 1946-1976* (diss.). Amsterdam: Boom uitgevers.
- Withuis, J. (2002). *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Withuis, J. (2005). *Na het kamp. Vriendschap en politieke strijd*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Withuis, J. (2008). *Weest manlijk, zijt sterk. Pim Boellaard 1903-2001. Het leven van een verzetsheld*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Withuis, J. (2016). *Juliana. Vorstin in een mannenwereld*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Withuis, J. (2018). *Raadsvader – Kind in de Koude Oorlog*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Withuis, J. (2018). *Leve het leven. Over vrijheid en de biografie*. Amsterdam: Uitgeverij EW.
- Withuis, J. (2021). *Geen tijd verliezen. Jeanne Bieruma Oosting 1898-1994*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Withuis, J. & A. Mooij (eds.) (2010). *The Politics of War Trauma. The Aftermath of World War II in Eleven European Countries*. Amsterdam: Aksant/Somerset: Transaction.